

ÇUKUROVA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

ISSN: 2458-7559

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.18560/cukurova.22>

CİLT 2, SAYI 1, YAZ 2016

s. 39-51

ANTAKYA'DA YAŞAYAN ÖZBEKLERDE "TÜVEKLİ BEŞİK" GELENEĞİ

Aylin ERASLAN¹

Özet

İnsanlar yüzyıllardır birçok nedenden dolayı doğdukları, büyüdükları toprakları terk etmek zorunda bırakılmışlardır. Her yıl ekonomik, kariyer, eğitim, iş olanakları vb. pek çok nedenden dolayı binlerce göçmen yer değiştirmektedir. Bu makalenin konusunu teşkil eden grup, iç karışıklıklar nedeniyle yurtlarını, vatanlarını, evlerini, anılarını ve hatta ölülerini terk etmek zorunda kalan Özbeklerdir. Antakya'da yaşayan Özbekler, Afganistan'da çıkan iç karışıklıklar nedeniyle Pakistan'a göç etmiş oradan da 1982 yılında Türkiye'ye iskânli göçmen olarak kabul edilmişlerdir.

Bilindiği gibi, göç eden gruplar, yeni yaşam alanlarına taşıdıkları gelenek ve göreneklerini yerel bilgilerle yeniden yapılandırır. Homojen ve içe kapalı bir toplum özelliği gösteren Özbekler de, kendi kültürüne ait folklorik motifleri göç ettikleri yerlere götürebilmişlerdir. Bu gün Özbekler, Antakya'da gelenek ve göreneklerini rahatlıkla uygulayabilmektedirler. Özbeklerin uyguladığı "Tüvekli beşik" geleneği, gerek işlevleri gerekse kullanım şekli bakımından dikkat çekicidir.

Bu çalışmada, Antakya'nın Ovakent Mahallesi'ne yerleştirilmiş olan Özbeklerin beraberlerinde getirdikleri ve günümüze kadar devam eden gelenek ve göreneklerden "tüvekli beşik" geleneği üzerinde durulmuş, bu uygulamanın detayları anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca bu çalışmayla değişen yaşam koşulları sonucunda işlevini yitirmeye yüz tutmuş olan bu uygulamanın kayıt altına alınması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbekler, Sümek geleneği, tüvekli beşik, beşik, Antakya'da yaşayan Özbekler

THE TRADITION OF "TUVEKLI BEŞİK" IN UZBEKS WHO LIVE IN ANTAKYA

Abstract

Because of various reasons human beings are forced to leave their territories where they are born and grown up for centuries. Every year, thousands of immigrants are looking for new countries for themselves for many years such as economical, career, educational, business opportunity etc. But the group of people who constitutes the issue of this article is Uzbeks who are forced to leave their countries, homeland, houses, their memories, and deceased people because of the domestic turbulence. Uzbeks living in Antakya have migrated from Pakistan by the reason of domestic turbulence to Afghanistan and then, in 1982, they have been accepted to Turkey as lodging immigrants.

As is known, the migrants restructure the traditions that they bring together with them with the groups living with them as a result of interaction. Uzbeks showing the feature being homogenous and introverted could also carry their folkloric motives belong to their own culture with them the places they immigrate. Today, Uzbeks are able to carry out their own traditions with ease. The tradition of

¹ Sosyal Antropoloji Doktoru, e-posta: hatayayel@gmail.com

“Tuvekli Besik” that Uzbeks have been carrying out is striking for both its functions and the way it is used.

In this study, the tradition of “Tuvekli Besik” which Uzbeks who are settled to Ovakent Mahallesi of Antakya have brought together with them is covered and the details of this study is attempted to understand. Furthermore, with this study, it has been aimed to record that this tradition has tended to deceive its functions as a result of changes in conditions of life.

Keywords: *Uzbeks, Tradition of Sumek, Tüvekli Besik, cradle, Uzbeks living in Antakya*

1. GİRİŞ

Beşik Türkçe bir kelime olup, *beşi*-(sallamak) fiil kökü ve *-k* fiilden isim yapma eki ile türetilmiştir (Eren, 1999: 48, Başaran, 2012: 99). Beşik kelimesi, Divanü Lügati't-Türk'te ve eski Kıpçak Türkçesinde ve günümüz Türk lehçe ve şivelerinde de ses değişmesine uğramış şekilde kullanıldığı görülür (Atalay 1986: 86, Kosheova, 2014: 155). Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda M.Ö. I. yüzyıla tarihlenen, Hunlulara ait bir gömütte ahşap bir beşik bulunmuştur (Kosheova, 2014: 155). Bu bulgular, Türk Halk Kültürü'nde beşik uygulamasının çok eski tarihlerden beri var olduğunu göstermektedir.

Bu çalışmada beşik, belli bir ihtiyaca cevap veren kültürel bir obje olarak ele alınmıştır. Konu, işlevsel açıdan ele alındığında beşik, kolay taşınabilen, güvenli, ham maddesi doğadan temin edilebilen, rahat ve göçebe yaşama uygun olma özellikleriyle karşımıza çıkar. Bu özellikler ile beşik, göçer bir toplum özelliği gösteren Türk toplumunda belirgin bir yere sahiptir. Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Orta Asya Türk toplumlarında da yukarıda belirlenen nedenlerden dolayı geleneksel beşik uygulamasının günümüze kadar devam ettiği söylenebilir.

Özbekler yaklaşık yüz yıl önce, iç karışıklıklar nedeniyle Özbekistan'dan Afganistan'a göç² etmek zorunda kalmışlardır. Bu bölgeye göç eden birçok Özbek (bahsi geçen Özbekler, Özbekistan'dan Afganistan'a göçen ve Özbekistan-Afganistan sınırı çizilmeden önce Afganistan coğrafyasında yaşayan yerli Özbeklerden oluşur) yine aynı nedenden dolayı 1982 yılında Afganistan'dan Pakistan'a göç etmişler, oradan da Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in onayıyla Türkiye'ye iskânli göçmen³ olarak kabul edilmişlerdir. Araştırma grubumuzu Hatay'ın Antakya ilçesinde yaşayan Özbekler oluşturmaktadır. Özbekler de, diğer Orta Asya Türk toplulukları gibi gündelik hayatlarında tüvekli beşik kullanmaktadırlar. Ancak Hatay'da yaşayan Özbeklerde tüvekli beşik kullanma eğiliminin gün geçtikçe azaldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmada, Özbek kültürünün sosyo-kültürel yapısının farklı bir yansıması olan, Özbek tüvekli beşik formunun bölümleri, işlevleri ve kullanım detayları anlaşılmasına çalışılmıştır. Bununla beraber zaman içerisinde işlevini yitirme eğilimi gösteren bu kültürel ögenin, kayıt altına alınması hedeflenmiştir.

1.1. Araştırma Alanı ve Araştırma Grubu

Özbekler, 1982 yılında Pakistan üzerinden Türkiye'ye getirilmiş, Adana hava alanından Van, Urfa, Tokat ve Hatay illerine dağıtılmışlardır. Özbekler önceleri Hatay'ın Reyhanlı ilçesi Susamlı Köyü'ne, daha sonra ise Ovakent'te yerleştirilmişlerdir. Afet İşler Genel Müdürlüğü, 1960 depreminde evleri zarar gören Kömürçukurlular için Ovakent'te, 271 konut inşa etmiştir. Ancak Kömürçukurlular o dönemlerde hanelerde elektrik ve su bulunmaması nedeniyle, bu konutlara yerleşmek istememişlerdir. Bunun üzerine bu konutlara Özbekler yerleştirilmiştir. Bir süre sonra Kömürçukurlular bu haneleri geri istemişler ve geri almışlardır. Özbekler ise bu hanelerin etrafına yapılan ek konutlara yerleştirilmişlerdir. Bu şekilde Kömürçukurlular ile Özbekler 1982 yılından buyana Ovakent'te bir arada yaşamaktadırlar. Sosyo-kültürel farklılıklardan doğan sorunlar zaman içerisinde aşılma çalışılsa da, tam olarak ortadan kalktığı söylenemez.

² “Göç, göçmenin geriye kalan hayatını kuşatabilecek ve sonraki kuşakları da etkileyen çok daha uzun soluklu bir süreçtir” (Miller, 2008: 29).

³ İskânli göçmen: “Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, özel kanunlarla yurt dışından getirilen ve bu Kanun hükümlerine göre taşınmaz mal verilerek iskânları sağlananlardır” (Resmi Gazete, Kanun No:5543).

Antakya birçok etnik ve dini grubun bir arada yaşadığı bir kenttir. Bu halklar yüzyıllardır bir arada yaşamaktadırlar. Özbekler de 34 yıl önce bu halkların arasında yer aldılar. Ancak bir yandan Ovakent'in Antakya'ya mesafesi (20 km), diğer yandan Özbeklerin içe dönük ve homojen yapısı, bu halkın yerel gruplarla iletişimini zorlaştırmıştır. Kaynaşmayı zorlaştıran diğer bir unsur ise "karşılıklı kız alıp-verme" ilişkisidir. Özbekler de Antakya'da yaşayan diğer birçok etnik ve dini grup⁴ gibi, "kız verme-kız alma" ilişkisini hoş karşılamamaktadırlar. Bu nedenle Özbekler, Türkiye dışında (Arabistan, Afganistan, İran, Suriye, Pakistan, Amerika vb.) yaşayan akrabaları ile iletişim halindedirler. Her ne kadar Türkiye'de doğup büyümüş, eğitim görmüş genç kuşak için anne babanın seçtiği akraba ile evlilik, anlaşılması güç bir durum olsa da, bu uygulama Özbekler arasında yağın olarak devam etmektedir. Bu şekilde kurulan ilişkiler ağı, dünyanın birçok noktasında olan Özbekleri, bir arada tutar.⁵

Özbekler, Ovakent'te kümelenmiş bir şekilde bir arada yaşamaktadırlar. Kitle iletişim araçları, sosyal ağlar, eğitim, camiler, tarikatlar ve bu tarikatların yurtları genç kuşakların kimliğinin yeniden yapılanmasında etkili olan unsurlar olarak karşımıza çıkar. Ovakent'te halk arasında "Büyük Cami (Türk Camisi)" ve "Afgan Cami" diye kategorize edilen camiler, Müslümanlığın Sünni/Hanefi mezhebine mensup olan Özbeklerin zamanlarının çoğunu geçirdikleri mekânlardır.

1982 yılında Türkiye'ye resmi olarak gerçekleşen Özbek göçlerinin ardından, birçok Özbek yasal olmayan yollarla Ovakent'te gelmeye devam etmektedir. Bu nedenle Ovakent'te neredeyse evlerin tamamında konuk evleri bulunur. Konuk evleri çoğu zaman ana evden bağımsız tek odalık yerlerdir. Avlu içerisinde ana evin ya arkasına ya da yanına konumlandırılmaktadır. Yasal olmayan yollarla aralıksız gelmeye devam eden Özbekler, zaman içerisinde yerelle uyumu sağlamaya çalışan akrabalarını etkilemekte, gelenek ve göreneklerin yeniden pekişmesine neden olmaktadır. Bu durum Özbekler ile yerel halkın bütünleşmesini güçleştirmekte, sürekli bir geriye dönüş yaşandığı gözlemlenmektedir. Çünkü Özbekler için gelenek ve göreneklere bağlılık, kültürün ve kimliğin korunmasında belirleyicidir. Özellikle birinci kuşak için, gelenek ve görenekler, yeni kuşağa bırakılması gereken bir mirastır. Anacak ikinci kuşak için durum biraz farklıdır. İkinci kuşak ebeveynler çocuklarının, Türkiye'nin yaşam standartları içerisinde ayakta durabilmeleri, meslek sahibi olup refah içerisinde yaşayabilme becerisine sahip olabilmeleri için mevcut düzene uyum sağlamaları gerektiğini düşünmektedirler. Bu nedenle ikinci ve üçüncü kuşak, çocuklarının yerel halk ile uyum içerisinde yaşamalarını sağlama eğilimi gösterirler. Ancak bu durum Özbek kimliğinin geri plana atıldığı anlamına gelmez. Özbekler, atalarına, soylarına bağlıdırlar. Bir Özbek çocuğunun en az yedi kuşak atasını tanıması ve adlarıyla sayması beklenir. Türkçenin yanında Özbekçeyi de öğrenmesi ve unutmaması beklenir. Özbekler hanelerde Özbekçe, Ovakent'in dışında ise Türkçe konuşurlar. Bu durum giyim kuşamları için de geçerlidir. Ovakent içerisinde geleneksel Özbek kıyafetleri olarak ifade ettikleri gömlek ve içlik anlamına gelen "köklek ve iştan", Ovakent dışında ise yerel halkın giyimine uyum sağlayan giysiler giymeyi tercih ettikleri görülür. Özellikle birinci kuşak için bu giysi, Özbek kimliğini sembolize eden bir unsurdur. O nedenle yeni kuşağın bu giysileri tercih etmemesi, birinci kuşak için kimliğin unutulması anlamına gelmektedir.

Özbekler küçükbaş hayvancılık, inşaat işçiliği, yelek dikişi, mevsimlik işçi, seyyar yelek satışı gibi iş kollarında çalışmaktadırlar. Kadınlar daha çok "kadın işi" olarak tanımlanan hayvanların bakımı, kayınvalidenin, kayınbabanın, küçük yaş kayınların, görümcelerin ve çocukların ihtiyaçlarıyla ilgilenir, çamaşırları yıkar, avludaki ocakta yemek pişirir, tandırda ekmek yapar vb. işlerle tüm gün uğraşırlar. Önceleri hane dışında çalışmasına müsaade edilmeyen Özbek kadınlarının, son yıllarda Ovakent dışında da çalışmaya başladığı, aile bütçesine katkı sağladığı görülür. Ekonomik sorunlar, geçim sıkıntısı kadının, özel alandan kamusal alana kaymasını

⁴ Birçok etnik ve dini grup, Antakya'da bir arada yaşamaktadır. Nüfusun çoğunluğunu, Türkler oluşturmaktadır. Bunun ardından Arap Müslümanlar (Sünni ve Alevi), Arap Hıristiyanlar, Yahudiler, Ermeniler, Özbekler, az sayıda Çerkesler de Antakya'da yaşamaktadır.

⁵ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Eraslan Aysin, (2015), *Antakya'da Yaşayan Özbeklerde Kimlik ve Aidiyet*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul: *Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

sağlamıştır. Göç ettikleri ilk yıllarda yörenin dışında çalışması hoş karşılanmayan kadınlar ev işlerinden kalan zamanlarında el nakışı ve ev atölyelerinde yelek dikişiyle uğraşırken, günümüzde fabrikada çalışmakta, mevsimlik işçi olarak Ovakent'in dışına gitmekte, ambarlarda meyve, sebze dizmektedir. Kültürel aktarımın en önemli aracı olan kadınlar, dış dünyaya açılarak bir yandan aile bütçesine katkı sağlamakta diğer yandan ise yerelle sosyalleşme imkânı bulmaktadır. Ancak kadının ekonomik hayatta yerini alması, geleneksel el nakışı ve dokumasına zaman ayıramamasına neden olmuş, çalışan kadınların çoğu bu işleri para karşılığı başkalarına yaptırmaya başladığı görülmüştür.

2. MATERYAL VE METOT

2.1. Materyal

Araştırmanın materyalini Antakya'da yaşayan Özbeklerin kullandıkları tüvekli beşik oluşturmaktadır. Ayrıca olabildiğince beşik ile ilgili çalışmalardan da faydalanılmıştır. Ancak bu konuyla ilgili birkaç derleme dışında kayda değer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Söz konusu çalışmaların da Anadolu'da kullanılan tüveksiz beşiklerle ilgili olduğu görülmüştür. Sadece Koshenova, (2014) "*Kazakistan ve Türkiye'deki Ahsap Besiklerin Tarihi Sanatsal Özellikleri*" konulu çalışmasında tüvekli beşiklerden genel olarak bahsetmiştir. Literatür taramasında bu konuyla ilgili detaylı bir çalışmaya henüz rastlanmamıştır. Eski Anadolu kültüründe yer alan ancak günümüzde kaybolmuş olan bu geleneğin izlerine, Orta Asya'dan Antakya'ya göç eden Özbeklerde rastlanmıştır. Özbeklerle yapılan bu çalışma eskiden Anadolu'da kullanıldığını bildiğimiz tüvekli beşikin tüm bölümlerini ve sosyo-kültürel işlevlerini kaybolmadan arşivlenme fırsatını sunması bakımından değerlidir. Diğer bir deyişle bu çalışmayla, Orta Asya menşeli olduğunu düşündüğümüz bu geleneğin kaybolmadan kayıt altına alınması hedeflenmiştir.

Daha önceki yıllarda doktora tezi için gerçekleştirilen alan araştırması için Antakya'nın Ovakent Mahallesi'ne gidilmiş, Özbeklerle yapılan alan araştırmasında Özbeklerin tüvekli beşik uygulaması dikkatimizi çekmiş ve bu beşik türünün kaybolma yoluna girdiği izlenimine varılmıştır. Bunun üzerine gerekli ön incelemeler yapılarak konunun ayrıca araştırılmasına karar verilmiştir. Eylül 2011-28 Ocak 2012/08 Şubat-Temmuz 2012, Mart-Nisan 2015 yılları arasında Ovakent'te yaşayan Özbekler üzerine alan araştırması gerçekleştirilmiştir.

2.2. Metot

İnsanlık tarihi boyunca üretilen her nesne, doğaya karşı hayatta kalma çabası olarak değerlendirilebilir. Akıl yürütme sonucunda geliştirilen nesnelere, aynı zamanda günümüzün maddi kültür unsurlarını oluşturur. Maddi kültür, "kültürün insanların doğa dışında kendi beceri ve emekleriyle yarattıkları her türlü araç-gereci, kullanım ve süs eşyalarını, mimari elementleri ve yerleşim mekânlarını içine alan boyuttur" (Emiroğlu, 2003: 559). Maddi kültür nesnelere, geçmiş ile gelecek nesil arasında ortak bir dilin oluşmasını sağlar. Bu kültürel nesnelere, geçmiş kuşakların sesi ve yansımasıdır bir bakıma. Maddi kültür nesnelere, insanın çevresel faktörlere bağlı olarak aklını nasıl kullandığı, nasıl çözümler ürettiği ve nasıl stratejiler geliştirdiğinin bir göstergesidir. İnanç, düşüncenin ve duyguların yansımasıdır. Bu nedenle gündelik hayat içerisinde yer alan nesnelere, içerisinde mesajlar barındıran bir metin olarak değerlendirilmelidir. "Bir yerleşim yerini bir mekândan ziyade bir yerin kültürleştirilmesi olarak yorumlayan Heidegger'in vurguladığı gibi" (Chambers, 2005: 75), maddi kültür nesnelere de içerisinde derin anlamlar barındırır. Bu nesnelere mitleştiren, anlamlandıran kültürel dokusudur. Diğer bir deyişle nesnenin bireyde uyandırdığı, çağrışımlardır. Bu çağrışımlar ise nesiller arasında kurulan ortak dildir. Bu noktada çalışmamızda ele aldığımız ve maddi kültür ögesi olarak değerlendirebileceğimiz tüvekli beşik, bize Özbek kültürünü şekillendiren kültürel dili okumamıza olanak tanır. Toplumsal bir ortak aklın ürettiği tüvekli beşikin doğru okunması, Özbeklerin yaşam tarzı, gelenek ve göreneklere, inanç ve duygularını anlamamızın bir başka yoludur.

Özbek kadınları ile yapılan görüşmeler sırasında; tüvekli beşikin bölümleri, hangi malzemelerden yapıldığı, beşik toyu ve bu beşik türünün işlevselliği hakkında bilgi toplanmıştır.

Beşiğin ayrıntılı olarak anlaşılması amacıyla kamera ve fotoğraf çekimleri yapılmış, beşiğin tüm bölümleri genel olarak açıklanarak, tüm aşamalar kayıt altına alınmıştır.

Özbek kadınlarla yapılan görüşmelerde, özellikle tüveklî beşik geleneğinin diğer beşik türlerine göre olumlu ve olumsuz yanları, beşiğin işlevsel yönleri ve günümüzde tercih edilip edilmeme nedenleri, beşik ile ilgili uygulamaların neler olduğu gibi konularla ilgili sorular sorulmuştur. Bu çalışmada elde edilen bilgiler, bir yılı aşkın bir alan araştırması sonucu gerçekleştirilen doktora çalışmasıyla eş zamanda derlendiğinden, bu çalışmanın yöntemi için de alan araştırma yönteminin kullanıldığı söylenebilir. Aynı zamanda bu çalışmada katılımcı gözlem ve görüşme tekniklerinden de faydalanılmıştır. Bu çalışmada fotoğraf ve kamera çekimi ile belgeleme tekniklerinden de yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE DEĞERLENDİRME

3.1. Özbeklerde "Tüveklî Beşik" Geleneği

Beşik, içerisinde yeni doğan bebeklerin güvenli bir şekilde yatırıldığı, istenilen yere kolaylıkla taşınabilen, içerisine pamuk, yün vb. malzemeden yapılmış şiltelerin konduğu, ihtiyaç halinde beşiğe sallanma kabiliyeti veren kasnakların olduğu, oval formda ahşap malzemeden yapılmış iskelettir.

3.2. Tüveklî Beşiğin Bölümleri

Türkiye'de üretilen beşikler, Özbekistan ve Afganistan'da üretilen beşiklerle benzer olsa da bazı farklılıklar vardır. Özbek beşiği boyut olarak Anadolu'da görülen beşiklerden daha büyük formdadır. Ayrıca ön cephesi çiçek motifleriyle bezelidir. Diğer bir farklılık ise beşiğin zemininin oyuk olmasıdır. Özbekler, Antakya'da beşik üreten ustalardan, beşiğin zeminini oymalarını isteyerek bu sorunu çözmüşlerdir (Fotoğraf 1-2).

Eski dönemlerde ise Afganistan'da yetişen *tatran* adı verilen ağacın büyük ve geniş yapraklarının örülmesiyle beşik yapıldığından bahsedilmiştir.

Fotoğraf 1: Antakya'da üretilmiş beşik

Fotoğraf 2: Beşiğin zemininin oyularak Özbek beşiğine dönüştürmesi

Genellikle ahşap malzemeden üretilen beşiğin dört ayağı ve bu dört ayağın üzerine oturduğu yay şeklinde iki kasnak bulunmaktadır. Bu kasnaklar beşiğin sallanmasına yardımcı olur. Bu kasnakların üzerinde beşiğin her iki tarafında iki oval tutacak yer alır. Bu iki tutacağı birbirine bağlayan ve beşiği taşımaya yarayan kalın bir ahşap kol bulunur. Beşiğin tabanına açılan oyuk kısmına, olası idrar sızıntısını önlemek amacıyla tüveğin yüksekliğine bağlı olarak bir ya da iki *mencele* yerleştirilir.

Fotoğraf 3: Üst üste iki *mencele*

Fotoğraf 4: Oyuğa yerleştirilmiş tüvek

Mencele, kalın hortumun iki ucunu birleştirerek, üzeri kumaş ya da naylon malzeme ile sarılan ve üzerine ipin bağlanmasıyla elde edilen bir halkadır (Fotoğraf 3-4). Halkanın genişliği, tüveğin içine girebilecek şekilde ayarlanmaktadır. *Mencele* aynı zamanda tüveğin sabitlenmesini de sağlamaktadır.

Fotoğraf 5: Tüvek, bebeğin uyurken idrarının gelmesi halinde idrarın biriktiği kap

Fotoğraf 6: Tüvek ve sumak adı verilen idrarın tüveğe ulaşmasını sağlayan tüp

Özbekler tüveği, çoğu zaman plastik ya da cam malzeme yerine daha güvenli ve sağlam olduğunu düşündükleri metal malzemedен tercih etmektedirler (Fotoğraf: 5). Tüveğe idrarın, ahşaptan yapılmış tüplerle ulaştırılması sağlanır (Fotoğraf: 6). Bu ahşap tüplere *sümek* adı verilmektedir. Bu aparat Orta Asya Türk boy ve toplumlarında *sumak* olarak da bilinir. *Sümek* aparatı bebeğin cinsiyetine göre iki farklı formda üretilir (Fotoğraf 7-8). *Sümek*, Orta Asya coğrafyasında birçok Türk boy ve topluluklarında hala kullanılmaktadır.

Fotoğraf 7: Kız bebekler için kullanılan *sümek* detayıFotoğraf 8: Erkek bebekler için kullanılan *sümek* detayı

Gazi Üniversitesi Somut Olamayan Kültür Miras Müzesi Arşivi'nde bulunan *süme*kler, eski dönemlerde Anadolu'da kullanılan sümekler hakkında fikir vermektedir. Anadolu'da kullanılanların Orta Asya'dakilerden farklı formlarda ve malzemede olduğu görülür. Orta Asya'da ahşap malzeme tercih edilirken, Anadolu'da tenekeden üretildiği anlaşılmaktadır. Eski dönemlerde Çorum'da ve Kastamonu'da tüvek beşik modelinin kullanıldığı bilinmektedir (Koshenova, 2014:157).

Fotoğraf 9: *Samankous*; tüveğin bulunduğu yere denk gelecek bölgenin oyuk bırakılarak hazırlanan ve içerisi saman doldurulan döşek

Fotoğraf 10: *Samankaus* ile aynı formda yapılan ve içerisi pamuk ile doldurulan *döşeğüç* *Samankausun* üzerine konulur.

Samankous, içi, idrar sızıntısına karşı vazgeçilmesi ya da değiştirilmesi kolay bir malzeme olan samandan yapılan döşektir. Bu döşek beşiğin zeminine yerleştirilir (Fotoğraf 9). Samanın koku yapması ve bebeğe batması nedeniyle süpürge (*şibirdge*) tohumu (*tarı*) ile doldurulduğu söylenmiştir. Bebeğin zamanının çoğunu geçirdiği beşiğin, konforlu olması gerektiğinden bebeğin sırtına temas edecek döşeğin yumuşak olması gerekmektedir. Bu nedenle pamuğun samana göre daha konforlu olması, zaman içerisinde süpürge tohumunun yerini pamuğun almasına neden olmuştur. *Döşeğüç* denilen pamuktan hazırlanan şilte, *Samankousun* üzerine koyulur (Fotoğraf: 10). Bebek bu pamuklu şiltenin üzerine yatırılır.

Fotoğraf 11: Erkek bebek için sümek aparatının kullanımı

Fotoğraf 12: Sümek aparatının kullanımı

Daha önce de bahsedildiği gibi Özbek kadınları, bebeklerin uykularında idrarı gelmesi halinde, idrarı hapsedecek ahşap tüp şeklinde aparat kullanırlar (Fotoğraf 11-12). İdrar bu tüplerden girerek tüvek denilen kabın içerisinde birikir. İdrar haricinde bebek, dışkısını da bu kabın içerisinde yapabilir. Bu şekilde bebeğin altının kuru kalması ve uzun süre uyuması sağlanır.

Fotoğraf 13: Döşeği örtmek için kullanılan geleneksel Özbek el nakışlı örtü

Fotoğraf 14: Bebeği beşiğe bağlamayı sağlayan iki kolboğ

Özbek kadınları için beşiğin en altında bulunan *samankous* ve üzerinde yer alan *döşeğüç* için kullandıkları kumaşların estetik olmasından ziyade üstte gelen nakışlı örtünün göz alıcı olmasına önem gösterilir (Fotoğraf 13). Bu örtülerin dikkat çekici renklerle dokunmasının nedeni bebeğin nazardan korunmasını sağlamak içindir. Nakışlı örtünün bakışları üzerine çekeceği, dolayısıyla da, bebeği nazardan koruyacağına inanılır.

Özbekler sümeği sabitlemek, bebeğin düşmesini önlemek ve bebeğin el kol hareketleriyle kendi kendini uyandırmamasını sağlamak amacıyla bebekleri, hem ayak hem de ellerinden beşiğe bağlarlar. Bu uygulama Anadolu geleneklerindeki bebeğin bir örtü içerisinde sarılması şeklinde uygulanan "*kundak*" pratiği ile aynı amacı taşır. Bebeği beşiğe bağladıkları kemerlere *kolboğ* (Fotoğraf 14) denir. Bunlar da geleneksel Özbek el nakışları ile bezenir. Bebekler, *kolboğ*lar ile beşiğe sarıldıktan sonra, üzerinden *cipler* ile tekrar bağlanır. *Cip*, Türkçede ip anlamına gelmektedir. Bu ipin ucundaki püskül kısmına ise *tipek* adı verilir (Fotoğraf15).

Fotoğraf 15: Cip ve tipek

Fotoğraf 16: Cip

Kolboğ ve *cip* ile bağlanan bebek, en son *beşikçabuç* adı verilen beşikörtüsüyle örtülür. Bu örtünün amacı bebeğin gündüz uykusunda gün ışığından, yazın güneşten kışın ise soğuktan etkilenmesini önlemektir (Fotoğraf 16-17-18).

Fotoğraf 17: Tüvek ve sümek uygulaması

Fotoğraf 18: Beşikçabuç (beşikörtüsü)

Anadolu geleneksel halk inançlarında olduğu gibi Orta Asya Türk toplumlarında da beşiğe asılan muska, nazar boncuğu vb. objelerin bebeği kötü güçlerden korunacağına inanılır. Özbekler de aynı nedenlerden dolayı, bebeğin beşiğinin koluna nazarlık olarak değerlendirilebilecek objeler asarlar. Bu objeler bebeğin oynayabileceği seviyeye kadar sarkıtılarak, bebeğin beşikte zaman geçirmesi sağlanır. Bu objeler bebeğin hem nazarlığı hem de oyuncaktır (Fotoğraf 19) .

Fotoğraf 19: Beşik nazarlıkları hem oyuncak hem nazarlık

Fotoğraf 20: Bebeği yataarken kötülüklerden koruyacağına inanılan objeler

Afganistan'da *Tal* ağacının (söğüt ağacı) gövdesinden çıkan kahverengi bir madde, sertleşip kuruduktan sonra ortası delinerek bebeğin beşiğine asılmaktadır. Özbekler bu maddeye uyku anlamına gelen *uğhu* demektedir. Bebeğin huzurlu uyuması için bu madde beşiğin koluna asılır (Fotoğraf 20).

3.3. Beşik Toy Ya da Çaçala Toy

Özbekler genellikle bebeğin kırkıktan sonra, bebek toyu yaparlar. Beşik toyu, bebeğin beşiğine yatırılmasının merasimidir. Diğer bir deyişle bebeğin yaklaşık iki yıl boyunca zamanının çoğunu geçireceği evine girişidir. *Çaçala Toy* olarak da bilinir. *Çaçala*, Türkçede "saçmak" anlamına gelir. Bebeğin üzerine şeker (kant) saçılması geleneğidir. Bebeğin ailesi, komşu ve akrabalarını düğüne (toy) davet eder. Davete katılanların çoğu ileri yaşta olan ninelerdir (*mama veya kempirler*). Bu yaşlı kadınlar, kendi aralarında birbirlerine görmüş geçirmiş yaşlı kadın anlamına gelen *kempir* derler.

Beşik ortaya getirilir, yukarda detayları verilen *tüvek, sümek, samankaous, mencele, döşeğüç, cip, beşikcavuç* gibi beşik malzemeleri hazırlanır. Toplum tarafından sevilen, sayılan, torun sahibi olan bir nine, beşiği hazırlar ve bebeği beşiğe yatırır. Ardından bebeğin üzerine şeker serper. Nine, gelen misafirlerden “uykusunu” ister. Her istediği kişinin uykusu için beşiğin kol kısmına bağladığı ipe aralıklı bir düğüm atar (Fotoğraf 21). Bu şekilde bebeğin herkesin uykusunu toplamış olduğuna inanılır. Bu uygulamayla bebeğin uzun süre uyuyacağı temenni edilir. Düğümlenmiş bu ipler, beşikte yıllarca kalır. Ardından nine, bebek beşikte iken beşiğin üzerini yedi yorganla, bazen dastırhan⁶ ya da battaniyeyle örter. Ancak 7 örtüden biri mutlaka yorgan olmalıdır. Bunun nedeni bebeğin uykusunun yorgan kadar “ağır” olması isteğidir. Nine elindeki sopayla beşiğe vurarak mani söyler (Fotoğraf 22).

Fotoğraf 21: Beşiğin koluna bağlanan düğümlenmiş ip

Fotoğraf 22: Mamanın temsili olarak beşiğe sopayla vurarak mani okuyuşu

Nine elindeki sopayla beşiğe vurarak şu maniyi söyler:

*“Anne bağırsa kalkma,
Baban bağırsa kalkma,
Ağabeylerin bağırsa da kalkma,
Yüksek ses duyarsan kalkma,
Bir güzel bunun içerisinde uyumaya bak,
Acıkırsan uyan,
Kakan gelirse uyan,
Bunun içinde rahatça, güzelce uyu,
Bu senin evin büyüylene kadar”* (Özbek, kadın, 65, ev hanımı, 27/03/2012)

Diğer bir mani şu şekildedir:

*Baban annenle kavga ederse korkma,
Aniden çocuk bağırmayı duyarsan korkma,
İt sesi duyarsan korkma* (Afganistan’da her evde en az bir köpek olduğu için bunun yaygın bir dilek olduğu söylenmiştir)
*Araba sesi duyarsan korkma
Horoz öterse korkma,
İnek bağırsa korkma* (Özbek, kadın, 58, ev hanım, 28/04/2015).

⁶ Dastırhan, Özbeklerin bitki boyası ile boyanmış renkli iplerden dokudukları geleneksel sofra örtüsüdür.

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Nogay Türklerinin uyguladığı beşik toy merasimi, Özbek pratiğine benzer şekildedir. Toplum tarafından saygın kabul edilen yaşlı Nogay kadını bebeği beşiğe koyar ve bebeğin "kötü güçlerden" korunması için beşiğe sopa ile vurulur⁷. Bu pratik yukarıda da belirttiğimiz gibi Özbeklerde bebeğin üstünü örten yorgana uygulanır.

Beşik toyunda söylenen mani, gün boyu ev işleriyle uğraşmak zorunda kalan annenin, bebeğinin uzun süre huzurlu bir şekilde uyuması temennisini ifade eder. Beşik toyu merasimi bittikten sonra, gelen misafirlere yemek ikram edilir. Düğün yemeği hazırlıklarına erken saatte başlanır. Akriba ve komşular erkenden gelir, hazırlıklarda yardım ederler. Kesilen kurban (tavuk, koyun vb.) pişirilir. Sofralar yere açılır, Özbek kadınlarının dokudukları dastırhanlar üzerine yemekler dizilir. Özbekler düğün, nişan, bayram, cenaze vb. anma ve kutlamalarda misafire önem verildiğini göstermek amacıyla *Özbek pilavı*⁸ pişirirler. Gelen misafirler, dastırhan içerisine sardıkları hediyeleri verir. Hediyeler genellikle bebek için getirilen kıyafetlerden oluşur. Yemekler yerde misafirlerle yenir. Ardından toplu olarak dualar okunur. Ancak bu duaların arasında Fatıha suresi vefat edenler için okunduğu için yer almaz. *Kempirler* (yaşlı kadınlar); "Ana babasıyla büyüsün, ömrü bol olsun, her senede bir çocuk Allah versin, bu çocuk ayağıyla gezip gitsin, yerine bir çocuk Allah veriversin, onunda hayırlı beşiği olsun, kempirler onu baylasın (beşiğe bağlasın)" şeklinde dua ederler. Bebeğin ömrü uzun olsun diye bebeği beşiğe yaşlı bir ninenin yatırmasına özen gösterilir. Ardından herkes evlerine dağılır. Masraflı olduğu düşüncesiyle son zamanlarda beşik toyunun yemeksiz yapıldığı, çocuklara şeker dağıtılarak kutlandığı görülmüştür.

3.4. "Tüvekli Beşik" Geleneğinin İşlevsel Açıdan Değerlendirilmesi

Ovakent Mahallesi'nde yaşayan Özbek kadınlarla tüvekli beşik geleneğinin işlevleri hakkında gerçekleştirilen görüşmede, bu uygulamaya yönelik olarak şu tespitlerde bulunulmuştur:

- Öncelikle bu geleneğin yüzyıllardır uygulandığını ve kendilerine atalarından kaldığını, "Biz atalarımızdan öyle gördük, biz de uyguluyoruz" ifadesiyle aktarmışlardır.
- Özbeklerin geniş aile yapısının, tüvekli beşik uygulamasının tercih edilmesinde dolaylı da olsa etkili olduğu söylenebilir. İç evlilik, babayanlı yerleşme şekli ve geniş aile yapısı özelliği gösteren Özbeklerin, üç kuşak bir arada yaşadıkları görülür. Bu durum grup içerisinde, kadına yönelik tanımlanan işlerin, hane üyelerinin sayısına paralel olarak artmasına neden olur. Kadın, eşi ve çocukları dışında hane içerisinde yaşayan kayınbaba, kayınvalide varsa yaşı küçük kayınbiraderlerinin bakımını da üstlenir. Bunun dışında yemek pişirmek, tandırda ekmek yapmak, çocuk bakmak, hayvanlara yem vermek, süt sağmak, ev atölyelerinde yelek dikmek vb. gün boyu devam eden işleri de vardır. Tüm bu iş yükü içerisinde annenin çocuğa odaklı zaman geçirmesi oldukça zordur. O nedenle Özbek kadınları, işlerini bebekleri uykudayken yapmaya çalışır. Gün içerisinde bebeğin kesintisiz ve sağlıklı bir şekilde uyuması, annenin işlerini yerine getirebilmesi için önemlidir. O nedenle tüvekli beşik, annenin işini kolaylaştıran önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Bebeğin dış nedenlerle uyanmasına engel olmak için tüm tedbirler alınır. Öncelikle bebekler tüvekli beşiklerde yatırılarak, altlarını ıslatmamaları sağlanır. Ardından bebeğin kolları, kolbağlarla bağlanır. Beşiğin üzeri *beşikcabuç* denen beşikörtüsüyle örtülür. Günümüzde sızıntıya karşı bir önlem almak amacıyla *samankausun* üzerine plastikten bir kılıf yapılmaktadır. Bu naylon poşet, sızıntının kumaşa ulaşmasına engel olur. Bu şekilde bebeğin dış koşullar (gün ışığı, güneş, soğuk hava vb.) nedeniyle uyanması önlenir. Bu durum, gün içerisinde birçok işin üstesinden gelmek zorunda kalan Özbek kadınlarının işini kolaylaştırır.

Bir görüşme örneğinde E.K. (Özbek, 25, ev hanımı) , tüvekli beşikte yatırdığı bebeğinin, uzun süre kesintisiz bir şekilde uyduğunu söylemiştir. Bebeğin, sabah 5:30'da uyandığını, namazını

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Akbaba, Dilek Ergöner ve Hasan Benli, 2011, "Anadolu'da ve Kuzey Kafkasya'da Yaşayan Nogay Türklerinde Doğum Sonrası İnançlar", *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 9 (87-100).

⁸ Özbeklerin pirinç, havuç, koyun eti ile pişirdikleri geleneksel pilavlarıdır. Özel günlerde, davetlerde, bayramlarda ve kutlamalarda pişirmeye özen gösterilir. Misafire Özbek pilavı ikram edilmesi, bir değer ifadesidir.

kıldıktan sonra bebeğin karnını beşikte doyurduğunu, ardından bebeği tekrar beşiğe yatırdığını ve bebeğin öğleye kadar uyduğunu söylemiştir. Öğleden sonra ise saat 1-2 arasında bebeğin karnını doyurup, tekrar beşiğine koyup öğle uykusu için yatırdığını söylemiştir. Akşamüzeri yaklaşık saat 7-8 arasında bebeğin uyandığını ve karnını doyurduktan sonra sırtına yağla masaj yapıp bu sefer gece uykusu için tekrar yatırdığını ve sabaha kadar uyduğunu ifade etmiştir. Bu uygulama sayesinde beşiğine alışan bebek, uykusu geldiğinde ya da karnı acıktığında beşiğini istemektedir. Bebeğin beşiğe olan isteği, Özbek kadınlarının bebeklerini beşikte emzirmesiyle de bağlantılıdır. Bebek, beşikte karnının doyurulacağını bilir. Bu nedenle acıkınca beşiğine yönelen bebek, karnını doyururken uykuya dalar. Bu şekilde bebeğin hem karnı doycak hem de kendini güvende hissettiği yere dönmüş olacaktır. Bebeğin zamansız uyanması durumunda, anne meşgulse hane üyelerinden birileri (genelde nineler) beşiği sallayarak bebeğin uykusuna devam etmesini sağlar.

- Tüvekli beşiğin tercih edilmesinin diğer bir nedeni olarak, beşiğin sağlıklı olduğuna dair inanç gösterilebilir. Özbek kadınları için, beşikte uzun süre uykuda kalan bebeğin altının kuru kalması, bebeğin sağlığı açısından önemlidir. Özellikle kış mevsiminde bu konuya daha çok özen gösterdiklerini vurgulamışlardır. Tüvekli beşik uygulamasının, annelerin bu noktadaki kaygılarına çözüm sağladığı görülmüştür. Bebeğin dışkısının ve idrarının tüveğe aktarılması, bebeğin altının kuru kalmasını sağlar ve bu şekilde bebeğin cildinin zarar görmesi önlenmiş olur. Bunun yanında altı kuru kalan bebeğin soğuk algınlığından vb. rahatsızlıklardan da koruduğu söylenmiştir.
- Ekonomik durum, tüvekli beşik kullanımını etkileyen etkenlerden bir diğeridir. Görüşmelerde birçok Özbek kadını, tüvekli beşik uygulamasının ekonomik olduğunu belirtmişlerdir. Bu uygulama, özellikle dar gelirli aileler için ekonomik anlamda büyük rahatlık sağlamaktadır. Gerek hazır bezin masraflı olması gerekse evde hazırlanan bezlerin tedarik edilmesi ve arındırılması için gereken koşulların sağlanmasının, masraflı olması nedeniyle tüvekli beşiğin daha çok dar gelirli aileler tarafından tercih edildiği görülmüştür.

Görüşmelerde bu geleneğin susuzluk nedeniyle tercih edilmediğini, aksine hem Afganistan'da hem de Türkiye'de su sıkıntısı yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Tüvekli *beşik* kullanımının devam etmesinin nedenleri olarak; işleri yerine getirebilmek için kadına zaman kazandırması, sağlıklı ve ekonomik olması gösterilebilir.

SONUÇ

Anadolu halk kültüründe izlerine rastladığımız tüvekli beşik geleneğinin günümüzde Orta Asya Türk toplumlarında devam ettiği görülmektedir. Özbekler de bu geleneği Özbekistan'dan Afganistan'a ve oradan da Türkiye'ye taşımışlardır.

Yerel halk ile 1982 yılından bu yana karşılıklı etkileşim içerisinde olan Özbek kadınları, farklı yaşam tarzlarını gözlemleme imkânı bulmakta, bu ortak etkileşim alanında avantaj sağlayacağını düşündükleri kültürel unsurları, kendi kültürel yapıları içerisine adapte etmektedirler. Bu durum, değişen yaşam standartlarına karşı bazı geleneksel motiflerin yerini gündelik hayatı kolaylaştıracak işlevsel unsurlara bırakmasını mümkün kılmıştır. Bu nokta da tüvekli beşik geleneği her ne kadar coğrafik ve ekonomik koşullara karşı bir çözüm olarak üretilmiş olsa da, bugün Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısı içerisinde işlevini kaybetmeye yüz tutmuştur. Özbek kadınlarıyla yapılan görüşmelerde, ekonomik refah düzeyinin artması ve Türkiye'de karşılaştıkları yaşam standartları çerçevesinde bu uygulamanın eskiye oranla daha az tercih edildiği, dar gelirli ailelerin ise sadece ekonomik nedenlerden dolayı devam ettirmek durumunda kaldıklarını söylemişlerdir.

Özbek kadınları arasında bu uygulamanın eskiye oranla tercih edilmemesinin nedenlerinden biri olarak, Türkiye'de ilk defa karşılaştıkları hazır bebek bezleri gösterilebilir. Özbek kadınları, bebeklerin gıysilerini koruması, hijyenik, tek kullanımlık ve pratik olması gibi nedenlerle hazır bebek bezlerini tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu nedenle son yıllarda görece daha iyi maddi

imkânlara sahip olan yeni nesil Özbek kadınlarının, hazır bebek bezini, tüvekli beşik uygulamasına tercih ettikleri görülmüştür. Diğer yandan Özbek kadınları ile yapılan görüşmeler, hazır bebek bezi kullanımının Özbek kadınları arasında "gelişmişlik belirtisi" olarak algılandığı ve bu algının hazır bebek bezi kullanımını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Bu nedenle beşik geleneği devam etse de tüvekli beşik geleneğinin yakın bir tarihte işlevini yitireceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Altuntek, S., B., Şafak ve S. Özbudun (2007). *Antropoloji Kuramlar/Kuramcılar*, Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Akbaba, Dilek Ergönerç ve Hasan Benli (2011). Anadolu'da ve Kuzey Kafkasya'da Yaşayan Nogay Türklerinde Doğum Sonrası İnançlar. Ankara: *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, s.87-100.
- Aydın, S. ve K. Emiroğlu (2003). *Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Chambers, L. (2005). *Göç, Kültür, Kimlik*, (Çev. İsmail Türkmen ve Mehmet Beşikçi). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Eraslan, A. (2015). *Antakya'da Yaşayan Özbeklerde Kimlik ve Aidiyet*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Homer, S. (2013). *Silk and Cotton*. Published by Abrams, New York.
- Miller, M. ve S. Castles (2008). *Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Başaran, F. N., ve H. Yarmacı (2012). Ağrı-Doğubayazıt Yöresi Dokuma Beşik Örnekleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, ART-E Mayıs-Haziran-09, ISSN 1308-2698.
- Kesgin, M. T. ve H. Özcebe (2004). Türkiye'de Çocuk Bakımındaki İnanç ve Uygulamalar. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sayı 1, 1305-5992.
- Koshenova, G. (2014). Kazakistan ve Türkiye'deki Ahşap Beşiklerin Tarihi Sanatsal Özellikleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (Özel Sayı II): 155-159*, ISSN: 2147 - 7833, www.kmu.edu.tr.
- Köse, N. (2000). "Kazakların "Beşik", "Bel-Karın - Kursak", "Karşı Kuda", "Bosaga Malav", Emangerlik", "Kelin Körimdik (Körimdik)" ve "Kuyruk-Bavır Cev" Adlı adet, İnanç ve Pratikleri Hakkında" Uluslararası Türkistan Halk Kültürü (25-27 Ekim 2000, Marmaris - Muğla). *Muğla Üniversitesi Yayınları*, Rektörlük Yayınları:14, S.147-157.
- Robins, K. ve D. Morley (2011). *Kimlik Mekânları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Elektronik Kaynaklar

<https://centralasia.savethechildren.net/sites/centralasia.savethechildren.net/files/library/CPSA.pdf>, adresinden erişildi.

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/09/20060926-1.htm> adresinden erişildi.